

Osmanlı Bankacılığı Üzerine Bir Kaynak Taraması

Hüseyin AL*

ÜLKEMİZDE MODERN ANLAMDA bankacılığın gelişmesi Tanzimat sonrası döneme rastlamaktadır. Bankacılık işlemlerini yerine getiren araçların ise çok eski tarihlerden beri varlığı bilinmekle birlikte, konu hakkındaki bilgiler kısa ve özet bilgiler şeklindedir. Tanzimat dönemi sonrasındaki bankacılık tarihi ise yavaş yavaş akademik çalışmalara konu olmaktadır. Bu yazıda bankacılık tarihi alanındaki çalışmalar için genel bir kaynakça çıkarılmaya çalışılmış ve dönem olarak da Cumhuriyet'e kadar geçen süreç ele alınmıştır. Modern bankacılık faaliyetleri öncesinde Osmanlı toplumunda kredi fonksiyonlarını yerine getiren kurumların tarihine genel olarak değinilmemiş, bu dönem için sadece sarraflarla ilgili kaynakların zikredilmesiyle yetinilmiştir. Bu çerçevede yazıya konu edilen kaynak taraması Tanzimat-Cumhuriyet periyodunu kapsamıştır. Dış borçlar konusunda yapılan kaynak taramasında izlenen yöntem burada da izlenerek, önce Türkçe'ye çevrilen kaynaklara yer verilmiş daha sonra ise Türkçe ve yabancı dilde hazırlanan çalışmalar ele alınmıştır.

a- Türkçe'ye Çevrilen Kaynaklar

Osmanlı dönemi ile ilgili bankacılık literatürüne bakıldığında bu konuda bilgi veren ilk eserlerin dış borçlar gibi Osmanlı maliyesini konu edinen eserler olduğu görülmektedir. Ancak dış borçlardan ayrılan yönü ise, bir sonraki kısımda değinileceği gibi, daha erken tarihlerde bankacılık konusunda telif eserlerin yazılmış olmasıdır.

* İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Doktora öğrencisi.

Osmanlı bankacılığı için genel kaynakça olarak kullanılan eserlerin başında A. du Velay'in çalışması gelmektedir.¹ Benzer şekilde Charles Morawitz'in eserinde² de bankalarla ilgili kısmi bilgiler yer almaktadır. Dilimize çevirilen en önemli eser ise Edhem Eldem'in kaleme aldığı *Osmanlı Bankası Tarihi*'dir.³ Bu çalışmalara, Osmanlı Bankası'nın tarihçesinin anlatıldığı André Authman'ın çalışmaları⁴ eklenebilir. Alman sermayesinin Türkiye'ye girişinin konu edildiği Lothar Rathmann'ın çalışmasında⁵ Alman bankalarının faaliyeti ile ilgili genel bilgiler bulunabilir.

Türkçe'ye çok fazla çevirinin yapılmadığı bir alan olan bankacılık tarihi konusunda zikredilmeye değer birkaç çeviri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kurt Grunwald ve O. Ronall Joachim'in birlikte hazırladıkları "Galata Bankerleri" ile ilgili makale⁶, diğeri ise bu bankerler grubu içerisinde yer alan büyük banker ailelerinden Camondolar üzerine Nora Şeni ve Sophie Le Tarnec'in birlikte hazırladıkları çalışmadır.⁷

b- Türkçe Olarak Hazırlanan Kaynaklar

ba- Kitaplar

Bankacılık tarihi ile ilgili bilgiler genel olarak bağımsız eserlerden ziyade, bankacılık konusunda yazılan kitaplarda bulunmaktadır. Bunun en güzel örneği Hasan Ferid Bey'in eseridir.⁸ Üç ciltten oluşan bu eserin üçüncü cildi tamamen bankacılık konusuna ayrılmış olup ilk kısımlarında bankacılık tarihi ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Kitabın diğer bölümleri dünyadaki önemli bankalar ve bankacılık muamelelerine ayrılmıştır. Bu eser

1 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, (çev. Maliye Tetkik Kurulu), Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara 1978.

2 Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, (çev. Maliye Tetkik Kurulu), Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara 1978.

3 Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, (çev. Ayşe Berktaş), Osmanlı Bankası ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1999.

4 André Authman, *Osmanlı Bankası'nın Tarihçesi*, İstanbul 1988; *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası-Bank-ı Osmanî-i Şahane*, (çev. Ali Berktaş), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkez Yayını, İstanbul, 2002.

5 Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (çev. Ragıp Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul, 2001.

6 Kurt Grunwald ve O. Ronall Joachim, "Galata Bankerleri", (çev. Haydar Kazgan), *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı:1, Nisan 1977(?).

7 Nora Şeni ve Sophie Le Tarnec, *Camondolar: Bir Hanedanın Çöküşü*, (çev. Yaman Aksu), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

8 Hasan Ferid Bey, *Nakit ve İtibar-ı Mali*, 3 Cilt (3. Cilt: Bankacılık), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334. Bu eserin tamamı Coşkun Çakır tarafından günümüz Türkçesi ile hazırlanmış olup henüz yayımlanmamıştır.

bankacılık tarihi konusuna değinen çok sayıda çalışmaya kaynaklık eden telif eserlerin başında gelmektedir. Benzer bir çalışma ise İstefan Arapyan'ın eseridir.⁹ Hasan Ferid Bey'in eserine göre daha küçük hacimli olan bu eserin de giriş kısmında bankacılık tarihi konusunda özet bilgiler yer almaktadır. İçinde bankacılık tarihi ile ilgili bilgiler olmamasına karşın dönemin bankacılık işlemlerini anlayabilmek için Zühdü Bey ve Mehmed Ziya'nın eserleri¹⁰ de araştırmacılara önerilebilecek çalışmalar arasında gelmektedir. Eski Türkçe ile yazılmış bulunan bu eserlerden sonra zikredilebilecek en önemli çalışma Hazım Atıf Kuyucak'ın iki ciltlik eseridir.¹¹ Bu eserin ikinci cildi bankacılık konusuna ayrılmış olup bankacılık tarihi ve faaliyette bulunan bankalar hakkında açıklamalar bulunmaktadır. Yine Öztin Akgüç tarafından hazırlanan *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*¹² adlı eserin bazı bölümleri Türk bankacılık tarihine ayrılmıştır.

Yukarıda zikredilen eserlerin istisnası ise münferiden bankacılık tarihine eğilen Burhan Ulutan ve Selim Tarlan'ın çalışmalarıdır. Bu eserlerden ilki olan Burhan Ulutan'ın eserinde¹³ dünyada ve Türkiye'de bankacılığın gelişimi kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Aynı sistematik Selim Tarlan'ın eserinde¹⁴ de yer almaktadır. Gerek yukarıda zikredilen eski Türkçe eserler gerekse günümüz Türkçesi ile yazılan eserler bu konuda yazılan ikincil yerli ve yabancı eserlere dayanmaktadır.

Bankacılık tarihi ile ilgili çalışmaların bir kısmını ise Osmanlı'dan bugüne kadar faaliyetlerini sürdüren bankalar ile ilgili eserler oluşturmaktadır. Bu eserler arasında Yusuf Saim Atasagun¹⁵, Nurettin Hazar¹⁶, Şahap Sıtkı İlter¹⁷, Teoman Yazgan¹⁸, Edhem Eldem¹⁹, Metin Berke'nin²⁰ çalış-

9 İstefan Arapyan, *Bankacılık ve Banka Muhasebesi*, Âmir-i Matbaası, İstanbul 1928.

10 Zühdü Bey, *Mali Piyasalar ve Banka Siyaseti*, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul 1337-1338; Mehmed Ziya, *Bankalar ve Muamelatı*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1917.

11 Hazım Atıf Kuyucak, *Para ve Banka*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Neşriyatı, 2 Cilt, İstanbul 1948.

12 Öztin Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1989.

13 Burhan Ulutan, *Bankacılığın Tekamülü*, Ankara 1957.

14 Selim Tarlan, *Tarihte Bankacılık*, T.C. Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara, 1986.

15 Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası (1888-1939)*, İstanbul, 1939.

16 Nurettin Hazar, *T.C. Ziraat Bankası (1863-1983)*, Ziraat Bankası Yayını, Ankara 1986.

17 Şahap Sıtkı İlter, *Ziraat Bankası Dün-Bugün*, Başnur Matbaası, Ankara 1952.

18 Teoman Yazgan, *Türkiye'de Bankacılığın Gelişimi*, Baylan Matbaası, Ankara 1969.

19 Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Banknotları (1863-1914)*, Osmanlı Bankası ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1998; *135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, Osmanlı Bankası ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1997.

20 Metin Berke, *Selanik Bankası'ndan Interbank'a 110 Yıllık Mazi*, Interbank ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 2000.

maları ile Ziraat Bankası ve Türkbank'ın yayınlarını²¹ sayabiliriz. Bu eserler doğrudan banka tarihleri şeklinde olabildiği gibi, üzerinde çalışılan bankanın bazı faaliyetlerine yönelik de olabilmektedir.

Konu hakkında üzerinde durulması gereken diğer bir grup eser ise Haydar Kazgan'ın çalışmalarıdır. Adı geçen yazarın daha önce kısa makaleler şeklinde kaleme aldığı çalışmalar daha sonraki tarihlerde kitaplaştırılmıştır.²² 1980'li yıllarda Para ve Sermaye Piyasası daha sonra Finans Dünyası dergilerinde yayınlanan finans tarihine ilişkin yazı dizilerinin önemli bir kısmı bankacılık tarihine ayrılmıştır. Genel olarak yararlanılan kaynaklara fazla yer verilmeyen sözkonusu çalışmalar bu eksikliklerine rağmen yine de bankacılık tarihi konusunda üzerinde durulması gereken kaynakların başında gelmektedir.

Bankacılık tarihi ile ilgili kısa bilgiler para, banka veya benzer adları taşıyan kitaplarda bulunabilir. Ancak bu bilgiler yukarıda zikredilen eserlerden yararlanılarak oluşturulduğundan aynı bilgilerin tekrarı niteliğindedir. Bunların yanı sıra Türk iktisat tarihinin çeşitli yönlerini ele alan kitaplarda Osmanlı dönemi bankacılığı ile bölümler veya değerli bilgiler bulmak mümkündür. Bu çerçevede Selim İlkin ve İlhan Tekeli²³, Haydar Kazgan²⁴, Rifat Önsoy²⁵, İlber Ortaylı²⁶, Şevket Pamuk²⁷, Reşat Kasaba²⁸, Zafer Toprak²⁹, Hüseyin Avni Şanda³⁰, Ekrem Kolerkılıç³¹, Ali Akyıl-

21 *Ellili Senelik Hayat ve Faaliyeti (1888-1938)*, Marifet Basımevi, İstanbul 1938; *Kuruluşundan Bugüne Türkbank*, Türkbank Yayını, t.y.

22 Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Türkiye Ekonomi Bankası Yayını, İstanbul 1990; *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, İstanbul 1997; *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995; Haydar Kazgan ve diğerleri, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, 2 Cilt, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, İstanbul 1999.

23 Selim İlkin ve İlhan Tekeli, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, 2. Baskı, Merkez Bankası Yayını, Ankara 1997.

24 Haydar Kazgan, Murat Koraltürk ve Murat Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Merkez Bankası Yayını, Ankara 2000.

25 Rifat Önsoy, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.

26 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, Ankara 1983.

27 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

28 Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi Ondokuzuncu Yüzyıl*, (çev. Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul 1993.

29 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

30 Hüseyin Avni Şanda, *1908 İşçi Hareketleri/Yarı Müstemleke Oluş Tarihi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, t.y.

31 Ekrem Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Ankara 1958.

dız³², Nezihi Aykut³³, Vedat Eldem'in³⁴ eserleri ile İMKB'nin³⁵ yayınları zikredilebilir. Bu eserlere ek olarak uluslararası bankacılık ile ilgili Türkçe literatürde fazla kaynak bulunmamakla birlikte Nazım Ekren'in³⁶ çalışması araştırmacılara önerilebilir.

bb- Makaleler

Osmanlı bankacılık tarihi konusunda çok sayıda makale bulunmaktadır. Sözkonusu makalelerde doğrudan bankalar üzerine yoğunlaştığı gibi modern bankaların kurulmasından önceki döneme veya yardımlaşma sandıkları gibi kurumlara da değinilmektedir. Yazının giriş kısmında belirtildiği gibi Tanzimat öncesi dönemle ilgili olarak sadece sarraflarla ilgili kaynakların belirtilmesiyle yetinilecektir.

Tanzimat süreci ile kurulmaya başlayan modern bankalardan önce bankacılık işlemleri değişik kurumlar vasıtasıyla toplumun kredi ihtiyacını karşılamaya yönelmiştir. Bu tür kurumlar para vakfları, orta sandıkları ve modern bankaların ilk nüvelerini oluşturan sarraflar/bankerlerdir. Sarraflar konusunda en önemli çalışma Necibe Sevgen'in 1968-1969 yıllarında seri halinde yayınlanan makaleleridir.³⁷ Bu seride yazar tamamen Osmanlı arşiv kaynaklarını kullandığından sözkonusu makaleler önemlidir. Halihazırda sarraflar konusu fazla akademik düzeyde araştırmaya konu olmuyup araştırılmaya muhtaç konuların başında gelmektedir.

Doğrudan bankalar veya bankacılık faaliyetleriyle ilgili makalelere baktığımızda bu makaleler arasında Reşat Kasaba'nın makalesi³⁸ Türkiye'de modern anlamda ilk bankacılık faaliyetleri ile ilgili değişik bilgiler sunmaktadır. Bu makale İngiliz arşiv kaynaklarından yararlanılarak hazırlanması açısından değerlidir. Cavide Işıksal tarafından Osmanlı arşiv belgele-

32 Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.

33 Nezihi Aykut, *Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Devredilen Kaimeler ve Osmanlı Bankası Banknotları*, İstanbul 1979.

34 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994; *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994.

35 *Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi-Borsa Rehberi-1928(2)*, (Eski Yazıdan Çev. Ragıp Batumlu), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992.

36 Nazım Ekren, *Uluslararası Bankacılık ve Türkiye Örneği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara 1986.

37 Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 13, 14, 15, 1968; 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 1969.

38 Reşat Kasaba, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Bir İngiliz Bankası: İzmir Ticaret Bankası", *Tarih ve Toplum*, 8/43, 1987.

rinden yararlanılarak 1968 yılında yayınlanan makale³⁹ bugüne kadar önemini korumuş çalışmaların başında gelmektedir. Zafer Toprak tarafından hazırlanan çalışma⁴⁰ ise hem para hem de bankacılık konusunda genel hatları vermesi açısından yararlanılması gereken diğer bir çalışmadır. Bu çalışmalar dışında Şükrü Baban⁴¹, Selim İlkin⁴², Özcan Mert⁴³, Burhan Ulutan⁴⁴, Namık Zeki Aral⁴⁵, Kadri⁴⁶, Veli Aydın⁴⁷, L. Tanatar Baruh ve L. Ammour⁴⁸, Edhem Eldem⁴⁹, İbrahim Fazıl Pelin⁵⁰, Hüseyin Avni⁵¹, Jacques Thobie⁵² ve Rifat N. Bali'nin⁵³ makalelerinde bankacılık faaliyetleri, kurulan finansal kuruluşlar, bu kurumlarda çalışmalar ve arşivlerinin tasnifine kadar uzanan konularda bilgi bulmak mümkündür. Bankalarla ilgili bilgi veren eserlerin yanında aynı dönemin diğer finansal aktörleri olan bankerler ile ilgili çalışmalar da ayrı bölüm olarak işlenebilir. Bu çalışmalar içerisinde Haydar Kazgan'ın makaleleri ilk sırada gelmektedir. Kitaplar bölümünde bahsedildiği üzere sözkonusu makaleler kitaplaştırılarak okuyucunun hizmetine sunulmuştur. Adı geçen yazarın kitaplaşmayan ve Ga-

- 39 Cavide Işıksal, "Türkiye'de İlk Bankacılık Hareketi ve Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 10, 1968.
- 40 Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- 41 Şükrü Baban, "Tanzimat ve Para", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1999. Bu eserin ilk baskısı 1940 yılında Maarif Vekaleti tarafından yapılmıştır.
- 42 Selim İlkin, "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1975.
- 43 Özcan Mert, "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarp'daki Faaliyetleri", *Belleten*, 51, 200, 1987.
- 44 Burhan Ulutan, "Tanzimat Döneminde Para ve Bankacılık Uygulamaları", *Tanzimat'ın Yüzzellinci Yılı Uluslararası Semineri*, Milli Kütüphane Yayını, Ankara 1991.
- 45 Namık Zeki Aral, "1863 Yılı Etrafında Devletin Kredi ve Bankacılık Siyaseti", *Yüzyıllık Teşkilath Zirai Kredi*, 1964.
- 46 Kadri, "Tarih-i Banka Ber Vech-i Umumi", *Mecmua-i Fünun*, 13,14, 1280; "Bank-ı Osmanı", *Mecmua-ı Fünun*,12, 1279.
- 47 Veli Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Yarım Kalmış Bir Devlet Bankası Kurma Girişimi:Türkistan Bankası", *Toplumsal Tarih*, 62, 1999.
- 48 L. Tanatar Baruh ve L. Ammour, "Çalışan Kadından Bir Kesit: (1919-1934) Osmanlı Bankası Kadın Personeli", *Tarih ve Toplum*, 31/183, 1999.
- 49 Edhem Eldem, "Osmanlı Bankası Arşivi ve Tasnif Çalışmaları Hakkında Bir Sunuş", *Toplum ve Ekonomi*, 3, 1992; "Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Sembolik Bir Devir Teslim Merasimi: Osmanlı Bankası Banknotlarının İtfası (1947-1948)", *75. Yılda Paranın Serüveni*, (Editör: Mustafa Sönmez), Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1998.
- 50 İbrahim Fazıl Pelin, "Osmanlı Bankası", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 21, 1341.
- 51 Hüseyin Avni, "Osmanlı Bankası", *İktisadi Yürüyüş*, 51,53, 1942.
- 52 Jacques Thobie, "Osmanlı Bankası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- 53 Rifat N. Bali, "Bir Yahudi Mali ve Sosyal Yardımlaşma Kurumu: Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı", *Tarih ve Toplum*, 27, 160, 1997.

lata bankerleri ile ilgili bir makalesi bulunmaktadır.⁵⁴ Galata bankerleri ile ilgili Haydar Kazgan'ın makaleleri dışında fazla sayıda çalışma bulunmamasıyla birlikte bu piyasanın en büyük aktörlerinden olan Kamondolar hakkında Nora Şeni⁵⁵ ve Taner Timur'un⁵⁶ makaleleri de bu gruba dahil edilebilecek çalışmalardır.

Bankacılık tarihi ile ilgili bahsedilmesi gereken son bir grup ise milli bankalar ile ilgilidir. Bu alanda fazla çalışma bulunmamaktadır. Sınırlı sayıda çalışmalar arasında Tevfik Güran⁵⁷ ve A. Gündüz Ökçün'ün⁵⁸ çalışmaları, kullandığı kaynaklar açısından önemlidir. Bu alanda sıralanabilecek diğer makaleler ise Hilmi K. Bayur⁵⁹, Seçil Akgün⁶⁰, Arslan Yüzgün⁶¹ ve Oya Silier'e⁶² aittir. Ökçün ve Silier'a ait makaleler doğrudan milli bankacılık konusu ile ilgili olmamakla beraber milli iktisat akımının güçlendiği dönemi incelediğinden makale içerikleri büyük ölçüde milli bankalardan oluşmakta ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken bankacılık sistemindeki dönüşümleri ortaya koymaktadır.

Osmanlı bankacılığı ile ilgili bilgi veren kayda değer makaleler yukarıda sıralanmakla birlikte sayılanların tam bir liste oluşturduğu söylenemez. Bu kısımda ansiklopedi maddelerine girilmediğinden araştırmacılar yeni dönemlerde hazırlanan birtakım ansiklopedik çalışmalarda da konu hakkında bilgi bulabilirler.

bc- Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri

Osmanlı bankacılığı üzerine doktora ve yüksek lisans tezi düzeyinde çalışmaların yeni yeni başladığı söylenebilir. Son dönemlerde bu alanda akademik çalışmalarda bir artış gözlenmektedir. Halihazırda bankacılık

54 Haydar Kazgan, "Son Galata Bankerlerine Ait Belgeler", *Toplum ve Bilim*, 5, 1978.

55 Nora Şeni, "Kamondolar ve 19. Yüzyıl İstanbul'unda Bıraktıkları İzler", (çev. Cüneyt Akalın), İstanbul, 15, 1995.

56 Taner Timur, "Bir Osmanlı Banker Ailesi: Kamondo'lar", *Tarih ve Toplum*, 13/74, 1990.

57 Tevfik Güran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Kredi Politikasının Gelişimi (1840-1910)", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987.

58 A. Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Şirketler", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi Yayını 1975.

59 Hilmi K. Bayur, "Ziraat Bankasının Kuruluşu Üzerine", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 22, 1986.

60 Seçil Akgün, "Mithat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987.

61 Arslan Yüzgün, "Ziraat Bankası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

62 Oya Silier, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1975.

tarihini konu edinen bir adet doktora tezi bulunmaktadır. Kaya Bayraktar tarafından hazırlanan bu tezde⁶³ Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin moratoryum ilanındaki yeri konu edilmiştir. Çalışma ikincil kaynaklar yanında arşiv kaynaklarına dayanılarak hazırlandığından önemlidir. Yüksek lisans tezi çalışmalarına bakıldığında dört adet tezin bankacılık faaliyetlerini işlediği görülmektedir. Söz konusu tezlerden Hüseyin Al tarafından hazırlanan çalışmada⁶⁴ Tanzimat döneminin ilk oniki yıllık dönemindeki bankacılık faaliyetleri, kambiyo istikrarı uygulamaları, Dersaadet Bankası'nın kuruluşu ve kapanışı ile bu bankanın kapanması sırasında kurulması düşünülen devlet bankası kurma girişimleri arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir. Murat Hulkiender tarafından hazırlanan teze⁶⁵ İstanbul piyasasının etkin aktörlerinden biri olan ünlü banker George Zarifi konu edilmiştir. Bu tez de, kullanılan orijinal kaynakları ile önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Raci Özdebakoglu tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi⁶⁶ ise tamamen ikincil kaynaklara dayanılarak hazırlanmış ve kurulan bankalar ile ilgili bilgiler yer almıştır. Yabancı bankaları konu olarak seçen diğer bir çalışma ise Emine Taşkıran'a⁶⁷ aittir.

Yukarıda zikredilen doktora ve yüksek lisans tezleri dışında Cemal Kayar ve Huriser Erturan'ın⁶⁸ lisans tezleri de konu ile ilgili yapılan çalışmalara eklenebilir. Bu çalışmalardan Cemal Kayar'ın tezi⁶⁹ hazırlanış tarihi ve kullandığı kaynaklar dikkate alındığında kayda değer niteliktedir.

63 Kaya Bayraktar, *Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863-1875)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

64 Hüseyin Al, *Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

65 Murat Hulkiender, *Devletin Finans Çevreleri İlişkileri Açısından Galata Bankeri George Zarifi (1806-1884)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

66 Raci Özdebakoglu, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığa Giriş*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

67 Emine Taşkıran, *Türk Bankacılığının Gelişim Sürecinde Yabancı Bankalar ve Bu Bankaların Türk Bankacılık Sistemine Etkileri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 1988.

68 Huriser Erturan, *1856 ile 1913 Yılları Arasında Türkiye'de Bankacılık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara t.y.

69 Cemal Kayar, *Türkiye'de Bankacılık Hareketleri-Osmanlı Bankası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Sosyoloji Kürsüsü, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul 1969-70.

bd- Arşiv Kaynakları

Arşiv belgelerinin kullanımı ile çalışılan Türkçe bankacılık tarihi literatüründeki çalışmaların oldukça sınırlı olduğu yukarıda yapılan açıklamalardan rahatlıkla anlaşılabilir. Arşiv kaynaklarının kullanımı bir iki istisna dışında sadece doktora ve yüksek lisans tezleri ile sınırlı bulunmaktadır. Bu durum ise Osmanlı bankacılığı konusunun arşiv belgelerini de kapsayacak şekilde yeniden çalışılmasını gündeme getirmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin, web sitesi (www.devletarsivleri.gov.tr) üzerinden katalog tarama faaliyeti sunmaya başlaması konu hakkında çalışma yapılmasını kolaylaştıran bir hizmet olarak araştırmacılara sunulmuş bulunmaktadır. Bu konuda yararlanılabilecek diğer önemli bir arşiv kaynağı ise Osmanlı Bankası arşividir. Adı geçen bankanın Garanti Bankası ile birleşmesi sonrasında Bankacılık Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi bu bankanın çatısı altında hizmet vermeye devam etmektedir. Osmanlı Bankası'nın bankacılık tarihimiz açısından çok özel bir konumu bulunması nedeniyle adı geçen arşiv oldukça önem arz etmektedir.

c- Yabancı Kaynaklar**ca- Kitaplar**

Osmanlı bankacılık tarihi ile ilgili bilgi veren spesifik eserlere geçmeden konunun anlaşılmasına yardımcı olacak literatürün gözden geçirilmesi yararlı olacaktır. Osmanlı Devleti'nde bankacılık hareketlerinin önemli bir kısmını yabancı bankalar oluşturduğundan 19. yüzyılda uluslararası bankacılıkla ilgili kaynakların gözden geçirilmesi konunun kavranmasında önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bu çerçevede zikredilebilecek en önemli çalışma Karl Eric Born'un⁷⁰ eseridir. Makaleler kısmında ayrı ayrı künyeleri verilen çalışmaların derlendiği ve editörlüğünü Rondo Cameron ve V.I. Boyvkin'in yaptıkları çalışma ise yine bu alanda yararlanılabilecek önemli bir çalışmadır.⁷¹ 19. Yüzyılda finans piyasalarının güçlü aktörleri hakkında bilgi edinmek için Paul H. Emden'in eserinden⁷² yararlanılabilir. Büyük bankacılık gruplarından olan Rothschild'ler hakkında Niall Fergu-

70 Karl Eric Born, *International Banking in the 19th and 20th Centuries*, (Tr. Graeme M. Holmes), St. Martin's Press, New York 1983.

71 Rondo Cameron ve V.I. Boyvkin, *International Banking 1870-1914*, Oxford University Press 1991.

72 Paul H. Emden, *Money Powers of Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Sampson Low, Marston & Co. Ltd., London 1945.

son'un iki ciltlik çalışması⁷³, içinde Osmanlı Devleti ile ilgili bilgilerin de yer almasından dolayı önemlidir. Bu alanda yararlanılabilecek diğer bir kapsamlı çalışma ise Stanley Chapman'ın⁷⁴ eseridir. Bu çalışmalara Yousef Cassis'in çalışması⁷⁵ da eklenebilir. Yine makro düzeyde Herbert Feis⁷⁶ ve Niall Ferguson'un⁷⁷ eserlerinde bilgi bulunabilir. Finansal merkezler ile ilgili çalışmalara ise Charles P. Kindleberger'in çalışması⁷⁸ örnek olarak verilebilir. Bankacılık piyasalarında yaşanan krizler için Charles P. Kindleberger'in çalışmaları⁷⁹ ilk sırada zikredilebilecek eserlerdir. Yine adı geçen yazarın Avrupa finans tarihini konu edinen çalışması⁸⁰ da bu alanın klasik eserleri arasında sayılmalıdır.

Dünya yüzeyine bankaları yayılan ülkeler açısından konuya yaklaşan eserler diğer ülkelerle birlikte Osmanlı Devleti'ndeki bankacılık faaliyetlerine yer verdiklerinden büyük önem arz etmektedir. Bu eserlerin bazıları doğrudan bankacılığa ayrılırken bazılarının içinde bankacılık ile ilgili bilgiler bulunabilmektedir. Bu eserlere bakıldığında bunlar arasında D.M.C. Platt⁸¹, Geoffrey Jones⁸², Guy P. Palmade⁸³, C.E. Knox⁸⁴, Jean Ducruet⁸⁵, Carl Anton Schaeffer⁸⁶, Rondo Cameron⁸⁷, Roger Alderson⁸⁸,

73 Niall Ferguson, *The House of Rothschild: Money's Prophet (1789-1848)*, Viking Penguin, 1998; *The House of Rothschild: World's Banker (1849-1999)*, Viking Penguin, 1999.

74 Stanley Chapman, *The Rise of Merchant Banking*, George Allen&Unwin, 1984.

75 Yousef Cassis, *City Bankers 1890-1914*, Cambridge University Press, 1994.

76 Herbert Feis, *Europe: The World's Banker 1870-1914 An Account of European Foreign Investment and the Connection of World Finance with Diplomacy before the War*, Yale University Press, New Haven 1930.

77 Niall Ferguson, *The Cash Nexus: Money and Power in the Modern World 1700-2000*, Basic Books, New York 2001.

78 Charles P. Kindleberger, *The Formation of Financial Centers: A Study in Comparative Economic History*, Princeton Studies in International Finance No: 36, 1974.

79 Charles P. Kindleberger ve Jean Pierre Laffargue, *Financial Crises Theory, History, and Policy*, Cambridge University Press, 1982; Charles P. Kindleberger, *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*, Harper&Collins, 1989.

80 Charles P. Kindleberger, *A Financial History of Western Europe*, Oxford University Press, 1993.

81 D.M.C. Platt, *Finance, Trade, and Politics in British Foreign Policy 1815-1914*, Clarendon Press, Oxford 1968.

82 Geoffrey Jones, *British Multinational Banking 1830-1990*, Clarendon Press, 1993; *Banking and Oil: The History of the British Bank of the Middle East*, 2 Volumes, 1987.

83 Guy P. Palmade, *French Capitalism in the Nineteenth Century*, (Tr. Graeme M. Holmes) Barnes&Noble, New York 1961.

84 C.E. Knox, *French Interest and Policy in the Ottoman Empire 1887-1905*, Harvard 1940.

85 Jean Ducruet, *Les Capiteaux Europeens au Proche-Orient*, Paris 1964.

86 Carl Anton Schaeffer, *Ziele und Wege Jungtürkische Wissenschaftspolitik*, Kalsruhe 1913.

87 Rondo Cameron, *France and Economic Development of Europe 1800-1914*, Randy McNally&Company, 2. Edition, Chicago 1966.

Boris Barth⁸⁹, Armin Kössler⁹⁰, Karl Strasser⁹¹, Georges Diourich⁹², David S. Landes⁹³, Fritz Stern⁹⁴, John G. Williamson⁹⁵, A.S.J. Baster⁹⁶, R. Riesser⁹⁷, Lothar Gall'in⁹⁸ eserleri ilk etapta sayılabilecek çalışmalardır. Bu eserlerin bazılarında Türkiye için ayrılmış özel bölümler bulunmaktadır. Zikredilen eserler haricinde kısmi bilgiler bulunabilen eserler de bulmak mümkündür.

Osmanlı bankacılığı ile en eski bilgiler büyük oranda yabancı eserlere dayanmaktadır. Bu eserlerden Türkçeye çevrilen en önemli eser ise A. du Velay'in çalışmasıdır. Bu eser yanında Osmanlı maliyesi ile ilgili bilgi veren aynı türden çalışmalarda Osmanlı bankacılığı ile ilgili bilgiler bulunabilir.⁹⁹ Yine Osmanlı ekonomisine yönelik bilgilerin bulunabileceği Zvi Yehuda Hershlag'ın *Introduction to the Modern Economic History of Middle East*¹⁰⁰, Roger Owen'ın *The Middle East in the World Economy 1800-1914*¹⁰¹, Jehuda Wallach'ın editörlüğünü yaptığı *Germany and Middle East 1835-1939*¹⁰², Charles Issawi'nin *The Economic History of Turkey 1800-1914*¹⁰³ adlı eserlerinde genel hatları ile bilgi bulunabilmektedir.

88 Roger Alderson, *London and Intervention of the Middle East: Money, Power and War 1902-1922*, Yale University Press, New Haven 1995.

89 Boris Barth, *Die Deutsche Hochfinanz und die Imperialismen Banken und Aussenpolitik vor 1914*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1995.

90 Armin Kössler, *Aktionfeld Osmanisches Reich: Die Wirtschafts-interessen des Deutschen Kaiserreiches in der Türkei 1871-1908*, Arno Press, New York 1981.

91 Karl Strasser, *Die Deutschen Banken im Ausland*, München 1924.

92 Georges Diourich, *L'Expansion des Banques Allemandes*, Paris 1909.

93 David S. Landes, *Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, Harvard University Press, Cambridge (MA) 1979.

94 Fritz Stern, *Gold and Iron-Bismarck, Bleichröder and the Building of German Empire*, Alfred A. Knopf 1977.

95 John G. Williamson, *Karl Helferrich 1872-1924 Economist, Financier, Politician*, Princeton University Press, 1971.

96 A.S.J. Baster, *International Banks*, Arno Press, 1977.

97 R. Riesser, *The German Great Banks and Their Concentration in connection with the Economic Development of Germany*, National Monetary Commission, 1911.

98 Lothar Gall, Gerald D. Feldman, Harold James, Carl Ludwig Holtferich ve Hans E. Büschgen, *The Deutsche Bank 1870-1995*, Weidenfeld&Nicholson, 1995.

99 Bu kaynaklar dış borçlarla ilgili kaynak taramasında zikredildiğinden, sözkonusu çalışmaya bakılabilir.

100 Z.Y. Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of Middle East*, 2. and Revised Edition, E.J. Brill, Leiden 1980.

101 Roger Owen, *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, Methuen 1981.

102 Jehuda Wallach (ed.), "Germany and Middle East 1835-1939", *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte*, Beiheft 1, Tel-Aviv University, Tel-Aviv 1975.

103 Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1980.

Yukarıda sıralanan eserler yanında doğrudan Osmanlı bankacılığını konu edinen veya Osmanlı Devleti'ni konu edinmekle birlikte içinde bankalarla ilgili bilgi bulunabilen eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin başında Christopher Clay'in¹⁰⁴ kapsamlı çalışması gelmektedir. Osmanlı bankacılığı ile ilgili yazılan eserlerin çoğunluğu Osmanlı Bankası'nı eksen olarak almaktadır. Bu eserlerin en belirgin örnekleri Adrien Biliotti'nin¹⁰⁵ çalışmasıdır. Jacques Thobie'nin çalışmasında da aynı şekilde¹⁰⁶ Osmanlı Bankası hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmaların yanında James Lewis Farley'in¹⁰⁷ çalışmaları da bankacılık konusunda yararlanılabilecek eserler arasında gelmektedir.

cb- Makaleler

Osmanlı Devleti'nde modern bankacılık faaliyetlerinin yabancıların girişimleri ile başladığı bilinmektedir. Uluslararası sermayenin dünya yüzeyine yayıldığı 19. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Almanya gibi dünya ekonomisini yönlendiren ülkelerin bankalarının da dünya yüzeyine yayıldığı gözlenmektedir. Osmanlı örneği de bu açıdan güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Bu çerçevede ilk olarak üzerinde durulması gereken konu, yabancı bankaların dünya yüzeyine neden yayıldığına incelenmesidir. Uluslararası bankacılık literatürüne bakıldığında bu soruların cevapları bulunabilir. Teorik düzeyde konunun muhtelif cephelerini anlayabilmek için Jean M. Gray ve H. Peter Gray¹⁰⁸, Herbert G. Grubel¹⁰⁹, Robert Z. Aliber¹¹⁰, H.R. Hutton¹¹¹, Allen B. Frankel¹¹², Geoffrey Jones¹¹³, Mark Casson¹¹⁴, Adrian

104 Christopher Clay, *Gold for Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance 1856-1881*, I.B. Tauris, New York 2000. Bu çalışma ile ilgili bilgiler için dış borçlarla ilgili kaynak taraması yazısına bakılabilir.

105 Adrien Biliotti, *La Banque Impériale Ottomane*, Paris 1909.

106 Jacques Thobie, *Intérêts et Impérialisme Français dans L'Empire Ottoman 1895-1914*, Publications de la Sorbonne Imprimerie Nationale, Paris 1977.

107 James Lewis Farley, *Banking in Turkey*, London 1862; Turkey, London 1866.

108 Jean M. Gray ve H. Peter Gray, "The Multinational Bank: A Financial MNC?", *Journal of Banking and Finance*, 26/1, 1973.

109 Herbert G. Grubel, "A Theory of Multinational Banking", *Banca Nazionale del Lavoro*, 123, 1977.

110 Robert Z. Aliber, "International Banking: Growth and Regulation", *The Columbia Journal of World Business*, Winter 1975; "International Banking: A Survey", *Multinational and International Banking* (Ed.: Geoffrey Jones), Edward Elgar Publishing Limited, 1992.

111 H.R. Hutton, "The Regulation of Foreign Banks-A European Viewpoint", *The Columbia Journal of World Business*, Winter 1975.

112 Allen B. Frankel, "The Lender of Last Resort Facility in the Context of Multinational Banking", *The Columbia Journal of World Business*, Winter 1975.

E. Tschoegl¹¹⁵, Ingo Walter ve H. Peter Gray¹¹⁶, Charles P. Kindleberger¹¹⁷, Jayshree Sengupta¹¹⁸, Howard Curtis Reed¹¹⁹, Frank H. King¹²⁰ ve P.L. Cottrell'in¹²¹ makalelerine başvurulabilir. İkinci olarak bankacıların zikredilen toplumlardaki konumlarına ilişkin makaleler yararlı olabilir. Bu konuda Yousef Cassis tarafından yapılan derleme¹²² bu alandaki sınırlı sayıda çalışmalardan birisidir. Ayrıca adı geçen yazar¹²³ ile Pat Thane'nin makaleleri¹²⁴ aynı türden çalışmalar içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmalara David Mc Lean'ın makalesi¹²⁵ de eklenebilir.

- 113 Geoffrey Jones, "Bank as Multinationals", *Bank as Multinationals* (Ed.: Geoffrey Jones), Routledge, 1990; "Introduction", *Multinational and International Banking* (Ed.: Geoffrey Jones), Edward Elgar Publishing Limited, 1992.
- 114 Mark Casson, "Evolution of Multinational Banks: A Theoretical Perspective", *Bank as Multinationals* (Ed.: Geoffrey Jones), Routledge 1990.
- 115 Adrian E. Tschoegl, "International Retail Banking as a Strategy: An Assessment", *Multinational and International Banking* (Ed.: Geoffrey Jones), Edward Elgar Publishing Limited, 1992.
- 116 Ingo Walter ve H. Peter Gray, "Protectionism and International Banking", *Multinational and International Banking* (Ed.: Geoffrey Jones), Edward Elgar Publishing Limited, 1992.
- 117 Charles P. Kindleberger, "International Banks as Leaders or Followers of International Business: An Historical Perspective", *Multinational and International Banking* (Ed.: Geoffrey Jones), Edward Elgar Publishing Limited, 1992.
- 118 Jayshree Sengupta, "Internationalization of Banking and Relationship between Foreign and Domestic Banks in the Developing Countries", *Multinational and International Banking* (Ed.: Geoffrey Jones), Edward Elgar Publishing Limited, 1992.
- 119 Howard Curtis Reed, "Appraising Corporate Investment Policy: A Financial Center Theory of Foreign Direct Investment", *Multinational and International Banking* (Ed.: Geoffrey Jones), Edward Elgar Publishing Limited, 1992.
- 120 Frank H. King, "Structural Alternatives and Constraints in the Evolution of Exchange Banking", *Bank as Multinationals* (Ed.: Geoffrey Jones), Routledge, 1990.
- 121 P.L. Cottrell, "The Coalescence of a Cluster of Corporate International Banks 1855-75", *Banks and Money* (Ed.: Geoffrey Jones), London 1991.
- 122 Yousef Cassis (Ed.), *Finance and Financiers in European History (1880-1960)*, Cambridge University Press, 1992. Bu eserin içerisinde yer alan makalelerden Jose Harris, "Financial Elites and Society: Comments"; Dolores L. Augustine, "The Banker in German Society"; Alain Plessis, "Bankers in French Society (1860s-1960s)"; M.J. Danton, "Financial Elites and British Society (1880-1950)", Harold James, "Banks and Economic Development: Comments"; Richard Tilly, "An Overview on the Role of the Large German Banks up to 1914"; André Gueslin, "Banks and State in France from the 1880s to the 1930s: The Impossible Advance of the Banks"; Yousef Cassis, "Introduction: The Weight of Finance in European Societies."
- 123 Yousef Cassis, "The Banking Community of London", *Money, Finance, and Empire (1790-1960)*, (Eds.: A.N. Porter ve R.F. Holland), Frank Cass, 1985.
- 124 Pat Thane, "Financiers and the British State: Sir Ernest Cassel", *Business History*, 28/1, 1986.
- 125 David Mc Lean, "Finance and Informal Empire before the First World War", *The Economic History Review*, 29/2, 1976.

Dünya yüzeyine yayılan Avrupa merkezli bankalar ile ilgili çalışmalar yukarıda zikredilen teorik düzeyin tarihi uygulamalarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışmaların en güzel örneğini Rondo Cameron ve V.I. Boykin'in derlemesi¹²⁶ oluşturmaktadır. İkinci önemli derleme ise Geoffrey Jones'a¹²⁷ aittir.

Doğrudan Osmanlı Devleti'nde bankacılığı konu edinen makalelere bakıldığında diğer iktisat tarihi konularına göre zengin bir literatürün olduğu söylenebilir. Bu alanda yapılan çalışmaların önde geleni Christopher Clay'in Osmanlı Bankası'nı konu edinen makaleleridir.¹²⁸ Osmanlı Bankası ile ilgili çalışmalara John Karatzoglou'nun makalesi¹²⁹ eklenebilir. Nora Şeni tarafından yine Kamondolar üzerine hazırlanan çalışmalar¹³⁰ dönemin ünlü banker ailelerinin yaşantıları hakkında önem arz etmektedir. Bu çalışmalar yanında R.P.T. Davenport Hines ve Jean Jacques Van Helten¹³¹, Marian Kent¹³², W.O. Henderson¹³³, Michelle Raccagni¹³⁴, Donald Quata-

126 Rondo Cameron ve V.I. Boykin(Eds.), *International Banking 1870-1914*, Oxford University Press, 1991. Bu derlemenin içerisinde yer alan Rondo Cameron'a ait giriş kısmı, P.L. Cottrell, "Great Britain"; Hubert Bonin, "The Case of the French Banks"; Richard Tilly, "International Aspects of the Development of German Banking"; György Köver, "The Austro-Hungarian Banking System"; Jacques Thobie, "European Banks in the Middle East" ve kitabın editörlerinin değerlendirmelerine ilişkin sonuç bölümü Osmanlı Devleti'nde bankacılık faaliyetinde bulunan ülkelerin uluslararası bankacılık motivasyonlarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

127 Geoffrey Jones (Ed.), *Banks as Multinationals*, Routledge, 1990. Bu derlemenin bazı makaleleri daha önceki dipnotlarda yer almaktadır. Bunların dışında kalan Geoffrey Jones'ın, "Competitive Advantages in British Multinational Banking since 1890"; Peter Hertner'in, "German Banks Abroad before 1914"; John P. McKay'ın, "The Rothschilds: Ownership Advantages in Multinational Banking" adlı makaleleri okunabilecek diğer makalelerdir.

128 Christopher Clay, "The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank (1890-1914)", *International Journal of Middle East Studies*, 26, 1994; "The Imperial Ottoman Bank in the later Nineteenth Century: A Multinational "National" Bank?", *Banks as Multinationals* (Ed.: Geoffrey Jones), Routledge, 1990; "The Bank Notes of the Imperial Ottoman Bank, 1863-1876", *New Perspectives on Turkey*, Fall 1993; "Western Banking and the Ottoman Economy before 1890", *The Journal of European Economic History*, 28/3, Winter 1999.

129 John Karatzoglou, "The Imperial Ottoman Bank in Salonica, The First 25 Years (1864-1890)", Yayınlanmamış çalışma. Bu çalışma Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Merkezi, Tarih Vakfı ve Avrupa Bankacılık Tarihi Birliği tarafından ortaklaşa düzenlenen Bankacılık ve Finans Tarihi 2000 adlı yarışmaya sunulmuş ve Jüri Özel Ödülünü almıştır.

130 Nora Şeni, "The Camondos and Their Imprint on the 19th-Century Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, 26, 1994; "Des Banquiers Faiseurs de Ville les Camondo a Istanbul", *Histoire Economique et Sociale de L'Empire Ottoman et de la Turquie* (1326-1960) (Ed.: Daniel Panzac), Peeters, 1995.

131 R.P.T. Davenport Hines ve Jean Jacques Van Helten, "Edgar Vincent, Viscount D'Abernon, and the Eastern Investment Company in London, Constantinople and Johannesburg", *Business History*, 28/1, 1986.

132 Marian Kent, "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *The Historical Journal*, 28/1, 1975.

ert¹³⁵, Edhem Eldem¹³⁶, Mihail D. Sturdza¹³⁷, Heinz Lemke¹³⁸, Elena Frangakis Syrett¹³⁹, G. Poulgi¹⁴⁰, Jacques Thobie¹⁴¹, Boris Barth¹⁴², Nachum T. Gross¹⁴³, Kurt Grunwald¹⁴⁴, Walter Hoffmann¹⁴⁵ ve Albert Baster'in¹⁴⁶ makaleleri Osmanlı bankacılığının yabancı bankalar kısmı için önemli çalışmalardır. Bu çalışmalara ek olarak *German Finance in Turkey*¹⁴⁷ adlı anonim çalışma zikredilebilir.

133 W.O. Henderson, "German Economic Penetration in the Middle East, 1870-1914", *The Economic History Review*, XVIII, 1948.

134 Michelle Raccagni, "The French Economic Interests in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 11, 1980.

135 Donald Quataert, "Dilemma of Development: The Agricultural Bank and Agricultural Reform in Ottoman Turkey, 1888-1908", *International Journal of Middle East Studies*, 6, 1975.

136 Edhem Eldem, "The Imperial Ottoman Bank: Actor or Instrument of Ottoman Modernization?", *Modern Banking in the Balkans and West-European Capital in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, (Ed.: Kostas P. Kostis), Ashgate Publishing Limited, 1999.

137 Mihail D. Sturdza, "Haute Banque et Sublime Porte: Préliminaires Financiers de la Guerre de Crimée", *Contributions à L'Histoire Economique et Social de L'Empire Ottoman*, Collection Turcica, Paris 1986.

138 Heinz Lemke, "Die Deutsche Bank in der Auseinandersetzung um die Erteilung der ErdölkonzeSSION in Mesopotamien, 1911-1914", *Jahrbuch für Geschichte*, 34, 1987; "Die Erdölinteressen der Deutschen Bank in Mesopotamien in den Jahren 1903-1911", *Jahrbuch für Geschichte*, 34, 1987.

139 Elena Frangakis Syrett, "The Role of European Banks in the Ottoman Empire in the Second Half of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Banking, Trade, and Industry Europe, America and Asia from the 13th to the 20th Century*, (Eds.: Alice Teichova, Ginette Kurgan-Van Hentenryk ve Dieter Ziegler), Cambridge University Press, 1997.

140 G. Poulgi, "La Banque Imperiale Ottomane", *Annales des Sciences Politiques*, May 1910.

141 Jacques Thobie, "Banques Européennes Finance et Industrie-Au Moyen-Orient 1870-1914", *Annales du Levant*, 2, 3, 1987; "BIO en Banque Impériale de Perse Jusqu'en 1914, Stratégies Comparées de deux Banques Centrales dans u Contexte Semi-Colonial", *Relations Internationales*, 56, 1988.

142 Boris Barth, "Politische Bank wider Willen Die Deutsche Orientbank vor dem Ersten Weltkrieg", *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, 42/1, 1997.

143 Nachum T. Gross, "Die Deutsche Palastina Bank 1897-1914: Ein Forschungsfragment", *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, 42/1, 1997

144 Kurt Grunwald, "Penetration Pacifique-The Financial Vehicles of Germany's "Drang Nach dem Osten"", *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte*, Beiheft 1, Germany and the Middle East 1835-1939 International Symposium April 1975; "How Foreign Investment Came to the Middle East", *Tradition*, 11/4, 1976.

145 Walter Hoffmann, "Deutsche Banken in der Türkei", *Weltwirtschaftliche Archiv*, VI, 1915.

146 Albert Baster, "The Origins of British Banking Expansion in the Near East", *Multinational and International Banking* (Ed.: Geoffrey Jones), Edward Elgar Publishing Limited, 1992.

147 Anonymous, "German Finance in Turkey", *The National Review*, Volume: 48, January 1907.

Bankacılık tarihi ile birlikte dikkate alınması gereken diğer bir konu ise yaşanan finansal krizlerdir. Osmanlı bankacılık tarihinde bu konu henüz işlenmemiştir. Bu alanda sadece Osmanlı ekonomisi ile ekonomik krizleri ele alan Şevket Pamuk'un çalışması¹⁴⁸ bulunmaktadır. Oysa finansal krizlerle ilgili literatür oldukça zengin olup Eugene N. White¹⁴⁹ ve Forrest Capie ile Geoffrey E. Wood'un¹⁵⁰ derlemeleri finansal piyasalarda yaşanan krizler için önerilebilecek makale derlemeleridir. Bu alanda diğer güzel bir çalışma ise Michael Bordo ve arkadaşlarının geniş makalesidir.¹⁵¹

cc- Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri

Yukarıda sıralanan eserlerin yanında hazırlanan bazı çalışmalarda bankacılık konusunda daha ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Haris Exertsoglou tarafından hazırlanan *Greek Banking in Constantinople 1850-1881*¹⁵² adlı doktora çalışması buna güzel bir örnektir. Bu çalışmada Osmanlı dış borçları genel olarak özetlendiği gibi Rum bankerlerin Osmanlı'ya verdikleri krediler, kurdukları bankalar ve ele alınan dönemdeki finansal gelişmeler işlenmektedir. Tanzimat öncesi dönemler için Araks Şahiner'in yüksek lisans¹⁵³ ve O. Jamgoçyan'ın doktora çalışması¹⁵⁴ da önemli çalışmalar arasında gelmektedir.

148 Şevket Pamuk, "The Ottoman Empire in the "Great Depression" of 1873-1896", *Journal of Economic History*, XLIV/1, March 1984.

149 Eugene N. White (Ed.), *Crashes and Panics: The Lessons From History*, Dow-Jones Irwin, 1990. Bu derleme içindeki Charles P. Kindleberger'in, "The Panic of 1873"; Jack W. Wilson, Richard E. Sylla ve Charles P. Jones'un "Financial Market Panics and Volatility in the Long Run 1830-1988"; Michael Bordo'nun "The Panic of 1873 and Financial Market Volatility and Panics before 1914"; Gary Gorton'un "Banking Panics and the Stock Market in the Late 19th Century", derlemeyi yapan yazarın "Are There Any Lessons from History", Franklin R. Edwards'ın "Historical Perspective and Proposed Changes", William L. Silber'in "The Achilles Heel of the Financial Sector: A Comment on the Crash" adlı makaleler finansal piyasalardaki krizleri çeşitli açılardan ele almaktadır.

150 Forrest Capie ve Geoffrey E. Wood (Eds.), *Financial Crises and the World Banking System*, St. Martin's Press, 1986. Bu derlemeki Anna J. Schwartz'ın "Real and Pseudo Financial Crises", Roy A. Batchelor'un "The Avoidance of Catastrophe: Two Nineteenth-century Banking Crises", Michael Bordo'nun "Financial Crises, Banking Crises, Stock Market Crashes and Money Supply: Some International Evidence, 1870-1933" adlı makaleler araştırmacılar için önerilebilir.

151 Michael Bordo ve diğerleri, "Is The Crises Problem Growing More Severe?", *Economic Policy*, April 2001.

152 Haris Exertsoglou, *Greek Banking in Constantinople 1850-1881*, Unpublished Ph.D. Thesis, King's College London University, 1986. Bu çalışma ile ilgili bilgiler için dış borçlarla ilgili kaynak taraması yazısına bakılabilir.

153 Araks Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire*, Unpublished MA Thesis, Bogaziçi University, 1995.

154 O. Jamgoçyan, *Les Finances de L'Empire Ottoman et les Financiers de Constantinople (1732-1853)*, Unpublished Ph.D. Thesis, Sorbonne 1988.

cc- Diğer

Yukarıda zikredilen yabancı kaynaklar haricinde uluslararası bankacılık faaliyetinde bulunan bankaların ve banker ailelerinin özel arşivleri ile yabancı devlet (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya vb.) arşivleri de yapılacak araştırmalarda yararlanılması gereken kaynaklardır. Bu materyallere gazete ve dergilerde yayınlanan makaleler ve haberler de eklenebilir. Özellikle İngiliz, Fransız ve Alman basınında yer alan haberler araştırmalar için önemli bilgiler sağlayabilecektir.¹⁵⁵

d- Değerlendirme

Yukarıda çok sayıda kaynak zikredilmekle birlikte sözkonusu çalışmalar bankacılıkla ilgili kaynakların tam bir listesi değildir. Ancak Osmanlı bankacılık tarihi ile ilgili son dönemde yapılan çalışmalar finans tarihi literatürünün giderek zenginleşmesini sağlamaktadır. Bu gelişmede Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi ve Araştırma Merkezi'nin katkıları unutulmamalıdır. Bu merkezin gerek Osmanlı finans tarihi açısından oldukça önemli olan Osmanlı Bankası arşivini araştırmacıların hizmetine sunması gerekse diğer kurumlarla birlikte düzenlediği ve gelenekselleştirilmeye çalışılan "Bankacılık ve Finans Tarihi" yarışması ilerleyen dönemlerde araştırmacıları Osmanlı finans tarihi üzerine eğilmeye itecektir. Şu ana kadar yapılan çalışmalara gözetildiğinde Osmanlı finans tarihinin yalnızca Osmanlı arşivleri ile değil İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya vb. ülkelerdeki kaynakların da gözden geçirilmesini zorunlu kılmasıdır. Bunun en güzel örneğini Christopher Clay'in çalışması ortaya koymaktadır. Yabancı kaynaklarla birlikte Osmanlı kaynaklarının devreye sokulması konunun tam anlamıyla kavranmasını sağlayacaktır.

Studies on Ottoman Banking System

Hüseyin AL

Abstract

This article aims to review the literature on Ottoman banking system. The studies mentioned in this study were grouped as a) studies published in foreign

¹⁵⁵ İngiliz gazetelerinde yayınlanan haberlerin çevirisi için Active Bankacılık ve Finans Dergisi'ne bakılabilir. Adı geçen derginin Ocak-Şubat 2001(16) sayısından itibaren sözkonusu haberlerden Osmanlı maliyesi ve bankacılığı ile ilgili haberler ve yorumlar tarih sırasıyla yayınlanmaktadır.

languages and have not yet been translated into Turkish b) studies published in Turkish c) studies that were already translated into Turkish. The recent studies have certainly enriched the literature on Ottoman banking system. That the archives of the Ottoman Bank has been opened for academic research and that grants were began to be given for the academic studies on financial history will no doubt increase the academic concern for the field. In order to grasp the issue wholly, the present study concludes by emphasizing the need to utilize archival sources of Ottoman Empire both in Turkey and abroad.